

УДК 342.2

ПРАВОВИЙ СТАТУС НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ ТА РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

LEGAL STATUS OF MINORS IN UKRAINE AND THE RUSSIAN FEDERATION: A COMPARATIVE ANALYSIS

Жалій Т.В.,

кандидат історичних наук,
завідувач кафедри правознавства

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Стаття присвячена вивченню особливостей правового статусу неповнолітніх в Україні та Російській Федерації на основі проведеного компаративного аналізу правових норм обох держав.

Ключові слова: неповнолітній, дитина, опіка, піклування, суб'єктивне право, обов'язок.

Статья посвящена изучению особенностей правового статуса несовершеннолетних в Украине и Российской Федерации на основе проведенного компаративного анализа правовых норм обоих держав.

Ключевые слова: несовершеннолетний, ребенок, опека, забота, субъективное право, обязанность.

The article is sanctified to the study of features of legal status of minor in Ukraine and Russian Federation on the basis of the conducted comparative analysis of legal norms both held.

Key words: minor, child, guardianship, caring, equitable right, duty.

Постановка проблеми. Кожна особа в сучасному суспільстві постійно виступає учасником різних груп правовідносин. Це, в свою чергу, визначає обсяг правосуб'єктності, що залежить за цивільним законодавством, як відомо, від медичного та вікового критеріїв. За останнім в українському законодавстві маємо нормативний статус неповнолітнього, який визначає становище неповнолітнього, як і будь-якого іншого громадянина нашої держави. Порівняння правового статусу неповнолітнього в нашій державі із нормами інших держав видається важливим напрямком сучасних досліджень для вдосконалення національної нормативно-правової бази.

Стан дослідження. Джерельною базою для підготовки статті є Конституції України та Російської Федерації [10; 11], Сімейний кодекс України та Сімейний кодекс Російської Федерації [17; 18], Закони України «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї» [2; 4], Федеральний закон «Про основні гарантії прав дитини в Російській Федерації» [19]. Проблема є малодослідженою в українській юридичній науці, хоча окремі її аспекти стали предметом наукових розвідок сучасників вчених. Так, О. Помазова вивчає досвід роботи російського Міністерства оборони в напрямку профілактики безпритульності в державі [14]. І. Котюк висвітлює окремі аспекти правового статусу неповнолітніх як суб'єктів правових відносин [12]. С. Козуліна деталізує проблеми законодавчого регулювання прав неповнолітніх в сфері охорони здоров'я [8]. С. Кушнар'ов аналізує вплив засобів масової інформації на формування правосвідомості неповнолітніх [13]. Низка розвідок С. Гіль, М. Ішмухаметова, Ю. Ковальчук, А. Комаровської стосуються педагогічних аспектів взаємодії з неповнолітніми, організації навчально-виховного процесу за їхньої участі [1; 6; 7; 9]. В поле зору В. Золотих потрапили організаційні аспекти вдоско-

налення законодавства в сфері здійснення правосуддя щодо неповнолітніх [5]. Проте компаративного аналізу на предмет схожості та відмінності правових норм нашої держави та Російської Федерації щодо регулювання правового статусу неповнолітніх в обох державах не проводилося.

Мета статті – здійснити порівняльний аналіз правових норм, що регулюють правовий статус неповнолітніх в Україні та Російській Федерації.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що правове становище особи характеризується не тільки можливістю мати певний обсяг прав і обов'язків, але й реалізувати ці права, відповідати за виконання обов'язків, що покладаються на особу в конкретних правовідносинах (правосуб'єктність, що включає в себе правоздатність, дієздатність, деліктоздатність). Вкажемо, що правове становище неповнолітніх має свої особливості, які полягають у тому, що деякі з них вони не здійснюють самостійно або в здійсненні їх самостійної відносно. А обсяг їхніх прав та обов'язків змінюється залежно від віку (маємо такі визначені законодавством рубежі: 14, 15, 16, 17, 18 років – вік повноліття).

У сучасній практиці повсякденного спілкування часто вживається термін «дитина» (особа, котра не досягла дорослого віку). В українській мові існують такі назви дитини залежно від її віку: немовля, малюк, хлопча/дівча, підліток, юнак, парубок/дівчина. Принагідно зазначимо, що в українській народній традиції склалася своя градація дітей залежно від віку. Відомий етнограф А. Пономар'ов у своєму виданні «Українська етнографія» з цього приводу зазначає: «Щодо прав, то вони відповідали певним соціально-віковим категоріям... Усього було до п'яти категорій. Серед хлопців вони мали такий вигляд: до 10 років – хлопечь (йому доручали пасти гусей і телят), від 10 до 12 – хлопчище (в усьому допомагав батькові), від 13 до 16 – підпару-

бок (працював нарівні з батьком, але під його наглядом), після 16 років – парубок (або легінь, як його називають у Карпатах). Серед дівчат: до 10 років – дівча, від 10 до 13 – дівчина, у 14-15 – дівчище, після 15-16 – дівка (дівка у заплітках – на Середній Наддніпрянщині, дівка у бовтицях – у Галичині, дівка на виданні – на Слобожанщині). З кожною віковою категорією збільшувалися права хлопців та дівчат, але тільки вступ до молодіжної громади узаконював громадянські права» [15].

Вкажемо, що у ст. 6 Сімейного кодексу України зафіксовано, що «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття», «неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років», «малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років» [18].

Згідно з міжнародним та українським законодавством, дитина від народження має невід'ємні права, які гарантує держава: право на життя, право на свободу і особисту недоторканість, право на повагу до особистого й сімейного життя тощо. За етнографічною традицією вважається, що людина лишається дитиною до 13-16 років, але залежно від контексту використовують також й інші терміни, наприклад «неповнолітня особа», «фізична особа, що не досягла чотирнадцяти років» [14, с. 43].

На основі розгляду норм Конституції України, Закону України «Про охорону дитинства» та інших нормативних актів, виділяють такі основні права неповнолітніх в Україні:

а) особисті права: право на життя, право на охорону здоров'я, право на захист від усіх форм насильства, право на повагу честі і гідності, право на свободу слова, світогляду та віросповідання, право на ім'я, зміну імені, набуття громадянства, право на свободу, на невтручання в особисте, сімейне життя;

б) економічні права: право на зайняття підприємницькою діяльністю, право на власність, право на працю, право на користування об'єктами публічної власності, право соціального забезпечення.

в) культурні права: право на вільний розвиток своєї особистості, право на свободу об'єднання у громадські організації, право на вільний розвиток своєї особистості; право на освіту.

Права неповнолітніх, за нашим визначенням, – це сукупність прав і свобод, що визначає правовий статус неповнолітніх до досягнення нею віку повноліття залежно від стану їхнього фізичного, психологічного духовного розвитку.

В юридичній літературі знаходимо також альтернативні критерії класифікації юридичних обов'язків:

1) Залежно від ступеню визначеності в системі законодавства: основні (визначені Конституцією України), неосновні (визначені іншими нормативно-правовими актами).

2) Залежно від зовнішньої форми виразу: активна (така форма виконання обов'язку, яка передбачає виконання покладених обов'язків), пасивна (передбачає утримання від вчинення певних дій, що заборонені законом).

3) Залежно від форми реалізації: добровільне виконання і дотримання приписів правових норм, примусове.

4) За характером суб'єктів: обов'язки, що покладаються на усіх громадян; обов'язки, що покладаються на осіб, які не досягли віку повноліття; обов'язки, що покладаються на осіб, які є батьками, опікунами або піклувальниками неповнолітніх [16].

За порушення обов'язків неповнолітні особи несуть передбачену законодавством України кримінальну, ад-

міністративну, дисциплінарну, цивільну відповідальність, особливості притягнення до якої залежно від їхнього віку закріплені в законодавстві [5, с. 10].

Особливістю їхньої відповідальності є: факт неповноліття, що є пом'якшуючою обставиною при будь-якому різновиді відповідальності; наявність спеціальних норм, що визначають різновиди примусових заходів щодо неповнолітніх; обсяг деліктоздатності, що, за певних обставин, виключає відповідальність.

Права неповнолітніх дітей в Російській Федерації, в першу чергу, закріплюються в главі 11 Сімейного кодексу. Разом із ним, необхідно виділити Федеральний закон від 24 липня 1998 р. № 124-ФЗ «Про основні гарантії прав дитини в Російській Федерації». За логікою «Конвенції про права дитини» в російському законодавстві передбачається, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо згідно із законом, застосованому до цієї дитини, він не досягає повноліття раніше [19].

Розглянемо передбачені нормативно-правовими актами Російської Федерації права неповнолітніх. Право знати своїх батьків, закріплене в законодавстві наших північних сусідів, тісним чином пов'язане з правом жити і виховуватися в сім'ї. Закріплюється також право кожної дитини знати своїх батьків. Якщо дитина виховується в повноцінній сім'ї, то труднощів з його реалізацією не виникає. У разі, якщо дитина була знайдена або виховується матір'ю, а батько невідомий, це право дитини реалізується шляхом встановлення батьківства (материнства) в судовому порядку.

Право дитини на турботу з боку батьків припускає задоволення батьками усіх життєво важливих інтересів і потреб дитини батьками, забезпечення поваги до дитини, її честі та гідності. Турботою про дитину вважається підтримка й надання їй усіх видів допомоги: забезпечення харчуванням, одягом, книгами, лікуванням у разі хвороби.

Право дитини на спільне проживання зі своїми батьками закріплене в п. 2 ст. 54 Сімейного кодексу Російської Федерації. Це право має дитина навіть у тому випадку, якщо мешкає на території іншої держави. Дитина, батьки якої мешкають в різних державах, має право підтримувати на регулярній основі, за винятком особливих обставин, особисті стосунки й прямі контакти з обома батьками. Винятком із загального правила про право дитини на спільне проживання з батьками є випадки, коли це суперечить інтересам дитини. Наприклад, якщо батьки завдають шкоди її фізичному й психічному здоров'ю. Місцем проживання неповнолітніх вважається місце проживання їхніх законних представників – батьків, усиновлювачів або опікунів [17].

Важливе значення в становленні особи має забезпечення інтересів дитини, що дозволяє рости дитині фізично, духовно і психічно здоровим, створює можливість для нормального й всебічного розвитку індивідуальних здібностей. Повага людської гідності дитини батьками і іншими членами сім'ї також робить істотний вплив на розвиток повноцінної особистості.

Неодмінною умовою повноцінного розвитку дитини є надання можливості спілкування на постійній основі зі своїми родичами. Відповідно до ст. 55 Сімейного кодексу, дитина має право на спілкування з обома батьками, дідусям, бабусею, сестрами, братами і іншими родичами. Право дитини на спілкування з родичами може бути ускладнене через низку обставин. Найбільш поширеними серед них є розірвання шлюбу батьків дитини, визнання його недійсним [17]. У таких випад-

ках майбутнє спільне проживання батьків не являється можливим, а отже, дитина втрачає можливість щоденного спілкування з одним зі своїх батьків.

Згідно п. 1 ст. 55 Сімейного кодексу Російської Федерації, у разі роздільного проживання батьків дитина має право на спілкування з кожним з них, навіть при їхньому проживанні в різних державах. Дитина, батьки якої мешкають в різних державах, має право підтримувати на регулярній основі, за винятком особливих обставин, особисті стосунки і прямі контакти з обома батьками. Думці дитини надається різне правове значення залежно від його віку. Облік думки дитини, що досягла 10 років, обов'язкова, коли це не суперечить її інтересам [19]. Це означає, що думка дитини враховуватиметься при вирішенні того або іншого питання, що стосується її інтересів.

Кожна дитина має право на ім'я з моменту народження. Ім'я дитини і його сімейні зв'язки індивідуалізують його особу. У російському законодавстві ім'я громадянина включає прізвище і власне ім'я, а також по-батькові, якщо інше не витікає із закону або національного звичаю. Після досягнення чотирнадцяти років підліток має право сам звернутися в орган запису актів цивільного стану з проханням про зміну імені, що включає прізвище, власне ім'я і (чи) по батькові. Зміна імені робиться відповідним органом влади за місцем проживання або за місцем державної реєстрації народження особи, що бажає змінити прізвище, власне ім'я і (чи) по-батькові [17].

Кожна дитина має право на отримання утримання від своїх батьків (ст. 60 Сімейного кодексу Російської Федерації). Вони витрачають частину свого заробітку або іншого доходу на задоволення потреби своєї дитини: на харчування, одяг, освіту, лікування. Отже, батьками виконується їх обов'язок утримання дітей і забезпечується право дитини на утримання, що ста-

новить одне з невід'ємних прав дитини. Окрім цього, до джерел утримання дитини відносяться належні йому аліменти. Ці засоби стягаються по суду з батька, зобов'язаного сплачувати аліменти, а при неможливості отримання дитиною утримання від своїх батьків – з інших членів сім'ї (повнолітніх братів, сестер, бабусі, дідуся). Злісне ухилення від сплати за рішенням суду коштів на утримання неповнолітніх дітей є основою для позбавлення батьківських прав, а також для призначення до кримінальної відповідальності [17].

Особливе місце серед положень Сімейного кодексу, присвячених майновим правам дитини, займають правила, де проводиться межа між його майном і майном батьків. Пункт 4 ст. 60 встановлює її таким чином: «Дитина не має права власності на майно батьків, батьки не мають права власності на майно дитини». У п. 4 ст. 60 Сімейного кодексу вказується: «Діти і батьки, що мешкають спільно, можуть володіти і користуватися майном один одного за взаємною згодою».

Висновки. Незважаючи на те, що в межах однієї статті неможливо охопити весь спектр передбачених та гарантованих національними законодавствами прав і свобод, зазначимо, що в цілому зміст прав і свобод неповнолітніх, нормативні вікові рубежі є в основному схожими в Україні та Російській Федерації за такими критеріями: вікові рубежі, зміст і обсяг прав та свобод, прямо пропорційна залежність правосудності й деліктоздатності, пріоритет особистих немайнових прав. Це пов'язано з тим, що, по-перше, в обох країнах основою для власної правової бази регулювання вказаних питань став міжнародний договір – «Конвенція про права дитини» 1989 року, по-друге, значними нормами-традиціями, що були спільними для обох країн, по-третє, належністю до однієї правової системи, що визначає і схожі конституційні норми та наявність банкетних відсилки у їхніх основних законах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гиль С. Индивидуальная профилактическая работа с несовершеннолетними как социально-педагогическая технология // Социальная педагогика. – 2007. – № 3. – С. 72-78.
2. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua.
3. Закон України «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua.
4. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua.
5. Золотых В. Организационные аспекты совершенствования правосудия в отношении несовершеннолетних // Социальная педагогика. – 2006. – № 2. – С. 9-12.
6. Ишмухаметов М. Физическая культура как средство профилактики правонарушений и преступлений среди несовершеннолетних // Физическая культура: Воспитание, образование, тренировка. – 2009. – № 4. – С. 21-23.
7. Ковальчук Ю. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх // Право України. – 2003. – № 6. – С. 111-114.
8. Козуліна С. Проблемні питання законодавчого регулювання прав неповнолітніх осіб у сфері охорони здоров'я // Право України. – 2007. – № 2. – С. 134-136.
9. Комаровська А. Метод педагогічного впливу на неповнолітніх // Директор школи. Україна. – 2010. – № 3. – С. 30-31.
10. Конституция Российской Федерации от 12.12.1993 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.constitution.ru>.
11. Конституція України від 26.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua.
12. Котюк І. Окремі проблемні аспекти правового статусу неповнолітніх як суб'єктів правовідносин // Держава і право: зб. наук. праць. – Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України. – К., 2009. – Вип. 45. Юридичні і політичні науки. – С. 405-411.
13. Кушнарьов С. Вплив засобів масової інформації на формування правосвідомості неповнолітніх: зарубіжний та вітчизняний досвід // Соціальна педагогіка: Теорія та практика. – 2009. – № 2. – С. 24-31.
14. Помазова О. Опыт работы Министерства обороны Российской Федерации по профилактике безпризорности и безнадзорности среди несовершеннолетних // Социальная педагогика. – 2007. – № 1. – С. 41-44.
15. Пономарьов А. Українська етнографія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://etno.uaweb.org/book2/lecture17.html>
16. Правовий статус неповнолітніх в системі основних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина (теоретико-правовий аспект). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uadocs.exdat.com>
17. Семейный кодекс Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.semkodeks.ru.
18. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua.
19. Федеральный закон от 24 июля 1998 г. N 124-ФЗ «Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: base.consultant.ru.